

УДК 37.015.31:7(091)

*Сергій Горбенко,
м. Київ*

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті порушується проблема використання творів народного музичного мистецтва з метою розкриття їх гуманістичних виховних можливостей. Простежується історичний підхід до формування принципів виховання особистості на основі народної музичної творчості. Визначаються положення, на яких ґрунтується зміст музичного навчання і виховання.

Ключові слова: гуманістичні знання, народна творчість, принципи виховання, народна педагогіка, фольклорна спадщина, народне музичне мистецтво, гуманістичні цінності.

Виникнення гуманістичних ідей в Україні має тривалу передісторію. Протягом більше двох тисяч років праслов'яни, а потім і слов'яни творили свою культуру, що виросла з глибини трудового життя народу. Суперечливість нинішнього художньо-виховного процесу, неоднозначність підходів до використання народної творчості у вихованні учнів спонукають до пошуку ефективних педагогічних шляхів. Тому не випадково одним із найважливіших завдань сучасної теорії і практики навчання та виховання є опора на народні цінності та традиції формування особистості. Національні ідеї розвивалися віками у високохудожній формі, фіксувалися в численних жанрах народної творчості. Народ споконвіку прагнув за допомогою художніх засобів облагороджувати взаємини між людьми, впливати на їх почуття, одухотворювати працю, прикрашати побут, вчитися жити за законами краси і благородства. Вивчаючи такі твори, учні мають пізнавати «внутрішній рух духу» (Г. Гегель) рідного народу, його етнокультурний контекст. Підкреслимо, що найвищий статус у народній творчості займає проблема гуманізму і духовності, але за умови багатожанровості та системності їх пізнання.

Питання гуманістичного виховання особистості виступали предметом зацікавленості мислителів із давніх часів (Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Квінтіліан). Пошуком гуманістичних підходів до навчання і виховання, що базувалися на народній основі, відрізнялися думки Ю. Дрогобича, С. Оріховського, П. Русина, Я. Коменського, І. Песталоцці, М. Ломоносова, Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Острогорського, С. Миропольського, М. Леонтовича, В. Сухомлинського та ін. Значення та роль ідей і досвіду народного виховання в розвитку педагогічної думки відображені в дослідженнях К. Ахіярова, П. Блонського, Г. Волкова, Ш. Мірзоева, Є. Мединського, С. Сірополка, М. Стельмаховича, С. Шацького та ін.

На сьогодні накопичено значний досвід організації різноманітних навчально-виховних заходів із використанням творів народної творчості, фольклору, традицій, обрядів тощо. Маємо теоретичне обґрунтування їх важливості, спеціальні наукові

дослідження. Разом із тим, на нашу думку, ще недостатньо усвідомлюється гуманістичний зміст народно-художніх творів і закладених у них ідей, не визначена системність у вихованні означеними засобами, а це неможливо без історичного досвіду та принципів, які формувалися протягом значного історичного періоду. Зосередження уваги на цих питаннях і послужило метою даної статті.

Найстаршою ділянкою гуманістичних знань і досвіду людини в різних сферах її матеріальної та духовної діяльності є народна творчість. Вона віддзеркалює в собі весь культурний досвід людства: виховання, навчання, творення знарядь праці, одягу, житла, мови, поезії, музики, хореографії тощо. Лейтмотивом народного виховання завжди було формування досконалої людини.

Вітчизняна народно-педагогічна думка, починаючи з часів Київської Русі, щедро презентувала ідеї гуманістичного виховання і навчання. Усна народна творчість підносила ідеал людини, яка прагнула до знань, цінила розум більше за багатство. Сповнена гуманізму, творчість народу сприяла розвитку ініціативи, допитливості дитини, уважно вивчала її духовний світ і потреби. Як зазначають дослідники, народом були вироблені основні засоби трудового, розумового, морального, фізичного та естетичного виховання.

Як цілісна система знань, ідей, форм, методів і прийомів роботи українська народна педагогіка підпорядковується фундаментальним педагогічним положенням, що дістали назву принципів. Вони становлять певну систему вихідних положень, вимог, основоположних ідей, яких необхідно дотримуватись у процесі застосування всіх засобів, які є в розпорядженні народного навчання і виховання.

Відомий дослідник народної педагогіки М. Стельмахович виділяє такі «провідні принципи виховання, як гуманізм, природовідповідність, зв'язок виховання з життям, працею, врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, систематичність і послідовність виховання, єдність вимог і поваги до особистості, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи вихованця» [1, с. 52-53].

Аналіз виховної практики переконує в тому, що крім названих, треба виділити ще й такі принципи народної педагогіки,

як народність виховання, практичне оволодіння дітьми культурно-історичним досвідом рідного народу (традиціями, звичаями, обрядами та ін.); творче ставлення їх до навчання, всього оточення; повне і глибоке довір'я до дитини та віра в її сили, здібності і можливості. Розглянемо коротко деякі з них.

Принцип гуманізму народної педагогіки полягає в глибоко людяному ставленні до дітей, повазі їхньої гідності. Споконвіку в народі з високим пієтетом говорять про дітей, про необхідність із любов'ю їх виховувати, турбуватися про їх щасливу долю.

Одним із першорядних у народній педагогіці є принцип природовідповідності виховання. Ще із сивої давнини цей принцип виділявся виховною мудрістю багатьох народів. Його початки розробляли Аристотель і Демокрит. Народна мудрість вважає, що людина як частка природи має підпорядковуватися законам її розвитку. Цей засадничий принцип вимагає врахування у навчанні та вихованні не лише фізіологічних, психологічних, вікових особливостей дітей, а й національних, регіональних, генетичних. Етнопедагогіка кожного народу з давніх-давен помітила, що навчати і виховувати дітей різних національностей в один спосіб, усіх однаково не можна, бо це суперечить законам розвитку природи дітей, змісту та характеру культурно-історичного досвіду кожного народу, нації, етнічної групи.

Надзвичайно велику увагу приділяє народна педагогіка такому принципу гуманістичного спрямування, як творче ставлення до навчання, до всіх видів діяльності, життя взагалі. Цей принцип означає, що навчально-виховний процес має організовуватися так, щоб кожна дитина по-своєму, відповідно до своїх задатків, нахилів і здібностей засвоювала інформацію про навколишню дійсність. Народна педагогіка наголошує на необхідності гармонійного розвитку логічного й образно-художнього мислення, уяви, фантазії учнів; забезпечує глибоке засвоєння ними розмаїтого багатства образів, якими наснажені різноманітні види й жанри народного мистецтва. В результаті систематичного цілеспрямованого впровадження в повсякденне життя цього принципу народної педагогіки розкриваються і розвиваються творчі задатки, нахили, здібності кожної дитини.

Важливим гуманістичним принципом народної педагогіки є практичне оволодіння дітьми культурно-історичним досвідом

рідного народу. Народна мудрість підкреслює, що дітей завжди треба залучати до дієвої, ділової, практичної життєвої сфери, що створює можливості з раннього дитинства включатися в реалізацію традицій і звичаїв рідного народу, зокрема трудових, виховних, естетичних, музичних та ін. Безпосередня участь у життєдіяльності співвітчизників (відзначення національних свят, дат народного календаря і т. ін.) дає змогу кожному учневі відчувати себе невід'ємною частиною матеріального і духовного буття рідного народу, суб'єктом його історії, культури.

Чільне місце в народній педагогіці належить принципу зв'язку виховання з життям. Формування особистості є складовою і невід'ємною часткою історичного, матеріального та духовного буття народу, одна з галузей його культури. В силу своєї природи й покликання виховання не може ґрунтуватися на абстрактних ідеях, положеннях і бути відірваним від культурно-історичних традицій народу. Зміст, характер, форми виховної системи народу повинні втілювати в собі економічні, історичні, національні, мистецькі особливості життя народу в минулому, сучасному і науково прогнозуватися на майбутнє.

Значне місце народна педагогіка відводить такому важливому гуманістичному принципу як самовиховання. Активним началом тут виступає сама дитина, яка бере активну участь у бажаній естетичній діяльності, самореалізується. Набута самостійність, активність, виявляє здатність служити гарантією художньої спроможності в умовах навчання і реального життя.

Слід наголосити, що до другої половини XVII ст. народне мистецтво ігнорувалось, а нерідко й заборонялось. Феодальна та церковна влади вели жорстку боротьбу з народною творчістю. Однією з причин такого стану було, очевидно, те, що народ прагнув насамперед до щасливого життя.

З кінця XVII ст. ставлення до народної художньої творчості стало змінюватись. В умовах укріплення централізованої царської влади і ослаблення впливу церкви починає розвиватися світська культура, у становленні якої особливе значення надавалось фольклору. Поступово творчість народу стає предметом художньої розробки і дослідження. Не випадково великий М. Ломоносов, відомий знавець і любитель співу, звернув увагу на те, що

«сладостные звуки родимой песни и музыка в живой человеческой душе ум пробуждают и чувства высокие воспитывают» [2, с. 3].

У XVIII ст. народна творчість стає об'єктом уваги з боку діячів культури, що свідчить про початок її дослідження. З'являються прогресивні, демократичні погляди на фольклор. У ньому вбачають джерело пізнання народної психології, історії, ідеалів простого народу. Оновлення суспільства шляхом конституційних перетворень на початку XIX ст. позначаються на ставленні до народу і народної творчості. Принципово новим був погляд на фольклор як на основу національної культури. Помітно посилюється дослідження народно-художніх творів у другій половині XIX ст. Це пояснюється двома факторами: бурхливим розвитком філологічних досліджень і зростаючим громадським інтересом до проблем національного музичного стилю, становлення якого пов'язується з діяльністю М. Глінки, композиторів «могучої кучки» та М. Лисенка.

Особливими гуманістичними цінностями відрізняється народно-музична творчість, зокрема пісня, яка приховує в собі значні можливості для формування в дітей насамперед гуманного ставлення до людини. Вона є могутнім і дієвим засобом становлення, формування та розвитку високоморальної, естетично-спрямованої особистості, урешті-решт, домінуючим чинником пробудження людського в людині. Г. Ващенко з цього приводу писав: «Оскільки в народній пісні відбиваються почуття народних мас, то можна сказати, що через неї ми безпосередньо розмовляємо з давніми поколіннями не тільки історичних, а й передісторичних часів» [3, с. 254]. Про що б не йшлося в пісні, вона завжди зворушує щирістю й безпосередністю, апелює до співпереживання. Будучи засвоєною, пісня допомагає виявити настрої і почуття виконавця, навіть тоді, коли його власна ситуація тільки віддалено нагадує відображені в пісні події. Саме в цьому полягає ефективність виховання музикою – вражаючи почуття, вона викликає численні асоціації, «приводить» душу до стану емоційного резонансу з музичним символом. Тому народна педагогіка надає великого значення принципу емоційності. Навчально-виховний процес повинен бути емоційно насиченим, розвивати у дітей тонкі та благородні почуття, адже «ніщо не дійде до голови, як не побуває у серці».

На розвиток позитивних емоцій впливає передусім краса. У процесі музичного виховання учнів на засадах українського фольклору варто акцентувати увагу на емоційності, здійснювати вплив на чуттєву сферу і через неї – на погляди, переконання та духовний світ людини, на її практичну діяльність. Кращі зразки музичного фольклору, яким властива висока художність, емоційність, яскрава образність, доступність, є оптимальним засобом виховання морально-естетичних почуттів учнів.

Народна музична творчість – це традиційна та сучасна творчість усної традиції, народна мудрість, народне знання. В широкому розумінні, за визначенням А. Іваницького, – це своєрідний конденсат духовної історії людства від найдавніших часів і до сьогодення [4, с. 6]. Окрім величезної культурно-історичної інформації, яку містять ці фольклорні твори, вони здатні впливати на почуття нашого сучасника емоційно – «за законами краси». Завдяки фольклорній музичній спадщині розвивались і продовжують жити гуманістичні традиції.

У джерелах усної та музичної народної творчості простежується уважне ставлення до дитини як до найціннішого скарбу природи, турботи не тільки про її здоров'я і спокій, а й про розвиток. Високі ідеї гуманістичного порядку – патріотизм, відданість, стійкість, доброзичливість, добро, краса – червоною ниткою проходять через низку жанрів, форм і видів української народно-художньої творчості. Особливо яскраве втілення знайшли вони в українських думах. Узагальнення поглядів істориків, фольклористів, етнографів, музикознавців засвідчило, що думи – це епічні і ліро-епічні вокально-інструментальні фольклорні твори вільної речитативно-імпровізаційної форми, в яких поєднувалися риси національної поетичної та музичної творчості. Основною тематикою дум було висвітлення історичних (або героїко-патріотичних) і соціально-побутових питань. Героями дум ставали особистості з високими політичними, моральними, громадянськими принципами і глибокими патріотичними переконаннями: Іван Богун, Петро Сагайдачний, Устим Кармалюк, Маруся Богуславка, Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Іван Сірко, Максим Залізняк та ін. Розвиток дум відбувався особливо продуктивно протягом трьох століть і досяг певної вершини у XVII ст. На початку XIX ст. були зроблені перші переклади текстів дум на

європейські мови, публікації про їх виконавців. Музичні записи дум з'явилися в 60-70 рр. XIX ст. Поворотним етапом у вивченні музичного стилю дум стали праці М. Лисенка та Ф. Колесси. В особі героїв дум втілюється могутність народних мас, відтворене уявлення народу про ідеального героя. При їх оспівуванні наголошується на позитивних рисах цих людей, їх гуманності, миролюбності, повазі до близьких, що актуально і сьогодні та має тісний зв'язок із теперішньою дійсністю.

Педагог і дослідник української народної пісні О. Кошиць вважав думи «продовженням лицарської поезії княжого періоду». Він називав їх «неоцінним скарбом», «співаною історією українського народу», яка змальовувалася «рисами, від яких душа завмирає..., мелодіями, повними найрізноманітніших емоцій» [5, с. 18-19].

Величезний гуманістичний вплив на дитину має багату різноманітність українських народних музичних інструментів – скрипка, сопілка, дримба, цимбали, бандура, басоля, трембіта, флюяра, гармонія, цитра та багато інших. Недаремно в народі кажуть: «Як музика іскриста, то й душа чиста». Усі ці інструменти звучать у нашому побуті та символізують незнищений потяг до музики, якою з давніх-давен було пронизане усе життя людини. Молитви, весілля, проводи у вічність, релігійні, світські, особисті свята й обряди не обходяться в Україні без музичного супроводу. Особливу гуманістичну роль відігравали своєю виконавською діяльністю кобзарі-лірники. Вони ніколи не були співцями лише минулих днів, а завжди були совістю народу. Кобзарі несли до народу Правду, яку знали або розуміли люди. Вони ніби синтезували й узагальнювали досвід епохи: досягнення, втрати, перемоги, трагедії, помилки, піднесення – переплавляли все це «на полум'ї серця» і несли народу. На всіх етапах історичного становлення кобзарі та бандуристи не дали згаснути епічній пам'яті українців, вказуючи шлях до духовного очищення.

Отже, будучи важливим засобом надбання і передачі соціального досвіду, народна музика входить сьогодні в усі сфери виховної роботи, збагачуючи особистість емоційно-оцінним ставленням, викликаючи потребу до художньо-творчої діяльності. Разом із тим, істинна функція народного мистецтва полягає не

стільки у красі співзвучності, радості відчуттів, скільки в позачасових, за своєю цінністю, мудрих ідей і позитивних емоціях.

Цінні погляди на гуманістичну сутність народно-музичної творчості висловлювались представниками вітчизняної педагогіки та культури в різні історичні періоди. Так, Г. Сковорода вважав її основою духовного формування гармонійно розвиненої «істинної» людини. Мандруючи Слобожанщиною, його вірними супутниками та помічниками були сопілка й українська народна пісня. У такий спосіб мислитель-гуманіст спілкувався з народом, виражав свою любов до людей, до пісні, закликав виховувати дітей у дусі народних традицій та ідеалів, наголошуючи на необхідності постійно вивчати народну мудрість, черпати з її глибинних джерел матеріал для самовдосконалення, навчання і виховання людини. Г. Сковорода був прибічником самопізнання «сродних» нахилів і здібностей шляхом використання різних жанрів і форм народної музики. Розкриваючи сутність пісні, як і трудового життя, він наголошує на доброті: «Не красна долготою, но красна добротою, как песнь, так и жизнь» [6, с. 84].

Автор навчально-методичних нотаток «Школьное пение» М. Малінін писав, що зміст народних пісень для школи є, по-перше, кращий матеріал для знайомства з душевним станом, характером і прагненням народу. По-друге, це матеріал для вироблення дитячих уявлень і почуттів, а по-третє, це незамінний засіб вселити в душу дітей рідні, найзаповітніші мрії про своє призначення й долю [7, с. 21].

На початку ХХ ст. А. Маслов вперше висуває ідею всебічного розвитку творчих здібностей учнів на уроці співу і рекомендує використовувати для цього насамперед народну пісню. Він вказує на ті форми роботи, в яких ця творчість може проявлятися [8, с. 18]:

- у виконанні заучених пісень на свій лад;
- в одноосібному створенні мелодій на даний текст;
- у спільному написанні пісень на заданий текст;
- у написанні закінчень до одного чотирьохтактного речення;
- у написанні мелодії на запропонований текст чи ритм.

Створення будь-якого народно-музичного твору завжди зумовлене певними життєвими обставинами, спонуканнями і переслідує цілком усвідомлені цілі. Тому й виховують вони на життєвих фактах, що виступають узагальненням дійсних подій.

Народ вкладає у їх зміст лише характерні, глибоко хвилюючі явища життя, намагаючись творити прекрасне і вчити доброму, виразити найзаповітніші думки, пориви душі й почуття, зобразити конкретні образи. У цих творах злиті воєдино, доповнюють одне одного естетичні й етичні поняття. Глибинний зміст такої єдності, на жаль, далеко не завжди проявляється в сучасному мистецтві, а це має безпосередній вплив на виховний потенціал, закладений у тому чи іншому творі. Труднощі, які необхідно долати в нинішніх умовах знаходяться не стільки у площині практики, скільки в історико-теоретичному осмисленні змісту музичного навчання і виховання. Цей процес є, на нашу думку, основою гуманізації, зокрема музичної освіти, який може ґрунтуватися на таких положеннях:

- любов до народної музики, пісні – найприродніше і найглибинніше духовне начало людського життя;
- народна музика повинна увійти до загальної музичної свідомості як безпосередньо живе, хвилююче і цілісне явище, а не як романтична спадщина, перед якою усі мають поклонятися;
- музика є складовою частиною народної творчості, тому повноцінне сприймання пісенних жанрів неможливе без їхнього зв'язку з іншими видами фольклору;
- використання народної музичної творчості з виховною метою буде ефективним тоді, коли в роботі буде налагоджена система, що передбачає: вплив народної пісні на свідомість, почуття, поведінку учня, на його ставлення до рідного краю, людей, природи, до праці, мистецтва та самого себе; безперервність спілкування з музичною творчістю народу на всіх вікових етапах дитини; використання у виховному процесі міжпредметних зв'язків; взаємозв'язок школи та сім'ї у залученні дітей до художньої творчості свого народу.

Отже, народна музична творчість не тільки не втратила свого виховного значення в наш час, а навпаки – набула значної ваги у процесі формування громадянських якостей особистості. Її використання в навчально-виховній роботі значно поліпшує здійснення педагогічно доцільного, послідовного, невимушеного, цілеспрямованого впливу на процес формування національних, громадянських, моральних, духовних, етичних, естетичних і культурних якостей учнівської молоді. Народно-художня творчість є найприроднішим духовним началом людського життя, адже кожна людина генетично несе в собі початки тієї свідомості, на якій

зросли її предки. Опора на фольклор сприяє проникненню учнів до глибин народної творчості, наближенню до сформованих упродовж віків уявлень про сутність людини, її духовність, красу й гармонію довкілля. Народну художню творчість слід вивчати не як сукупність її видів і жанрів, а як саме життя народу від найдавніших часів до сьогодення, як цілісний, духовний, матеріальний і практичний світ людини. Тому ми з упевненістю можемо стверджувати, що саме народна художня творчість є основою гуманістичного виховання особистості.

Список використаної літератури

1. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : Рад. школа, 1985. – 312 с.
2. *Добровольський Б., Котикова Н.* Песня – душа народа / Б. Добровольський, Н. Котикова. – Л. : Советский композитор, 1959. – 120 с.
3. *Ващенко Г.Г.* Виховна роля мистецтва // Ващенко Г. Твори : в 4-х тт. –К. : Школяр – «Фада» ЛТД, 2000 – Т.4.
4. *Іваницький А.І.* Українська народна музична творчість [Текст] : навч. посіб. / А.І. Іваницький ; ред. М. М. Поплавський ; Національний ун-т культури і мистецтв. – Вид. 2-е, доопрац. – К. : Музична Україна, 1999. – 222 с.
5. *Кошиць О.А.* Про українську пісню й музику / О.А. Кошиць – К. : Муз. Україна, 1993. – 48 с. – (Репр. вид.).
6. *Сковорода Г.С.* Твори : в 2-х тт. / Г.С. Сковорода. – К. : АН УРСР, 1961. – Т.1: Проповіді. Діалоги. Трактати. Притчі.
7. Школьное пение : учебно-музыкальные заметки к 1-му выпуску учебно-музыкальной хрестоматии А.И. Богородицкого / Сост. Н. Малинин. – М. : тип. Торлецкого, 1875. – 108 с.
8. *Маслов А.Я.* Методика пения в начальной школе, основанная на новейших данных экспериментальной педагогики / А. Маслов. – М. : Т-во И.Д.Сытина, 1913. – 64 с.

Сергей Горбенко

ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНСКОГО НАРОДНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА

В статье рассматривается проблема использования народных музыкальных произведений с целью раскрытия их гуманистических воспитательных возможностей. Прослеживается исторический подход к формированию принципов воспитания личности на основе народного музыкального творчества. Определяются позиции, на которых базируется содержание музыкального обучения и воспитания.

Ключевые слова: гуманистические знания, народное художественное творчество, принципы воспитания, народная педагогика, фольклорное наследие, народное музыкальное образование, гуманистические ценности.

Sergey Gorbenko

HUMANE POTENTIAL OF THE UKRAINIAN FOLK MUSIC CREATION

The article raised the problem of folk art works in order to solve their humanistic educational opportunities. Retrace the historical approach to forming the principles of education features on the basis of folk musical creativity. Determined by the provisions on which the musical content of training and education based.

Key words: *humanistic knowledges, folk artistic creation, principles of education, folk pedagogics, folk heritage, folk musical art, humanistic values.*

Одержано 03.11.2011 р.